

UDC 81'255:811.411.17

ARAMAIC VERSION OF THE TEACHINGS OF AḤIḤQAR AND THE PROBLEM OF ETHICAL MONOTHEISM

D. Tsolin

DSc (Philology), Professor
Ukrainian Catholic University
17, Ilariona Svetsitskoho Str., Lviv, 79011, Ukraine
dmytro.tsolin@ucu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4928-0045

K. Yerofeieva

MA (History)
Independent Researcher
saintgodalien@gmail.com
ORCID: 0009-0005-2879-1064

The article presents a Ukrainian translation of one of the most outstanding works of ancient Near Eastern literature – the Teachings of Aḥiḥqar. The translation is made from the oldest currently known Aramaic version of the work, dated to the 6th century BC and represented by a manuscript of the 5th century BC (TAD C1.1) from the archive of the Jewish community on the island of Elephantine (Egypt). According to recent research, the Aramaic text of the Teachings is the earliest example of this work and, possibly, the original. The introduction to the translation presents an overview of the primary studies of the Teachings of Aḥiḥqar, particularly the issues of the literary forms of the prose and poetic parts of the work, as well as discussions regarding the language of the original and its religious evaluation. The latter issue is considered in detail in the article and includes the following aspects: the connection of wisdom with the Divine Principle in ancient wisdom literature; the transcendental nature of wisdom and monotheism as a worldview basis;

© 2024 D. Tsolin and K. Yerofeieva; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

mythopoetics and wisdom; and comparison with biblical wisdom literature. Given the damage and incompleteness of the ancient Aramaic text, the content analysis was also compared with the later Syriac version, which is considered the closest to the source (after the Aramaic text). Translation of the Teachings of Aḥiqar into the Ukrainian language is made for the first time.

Keywords: Aḥiqar, Imperial Aramaic, Elephantine papyri, wisdom literature, ethical monotheism, Biblical Studies

Д. В. Цолін, К. С. Єрофєєва

АРАМЕЙСЬКА ВЕРСІЯ ПОВЧАНЬ АХІКАРА І ПРОБЛЕМА ЕТИЧНОГО МОНОТЕЇЗМУ

Вступ. Повчання Ахікара є одним з найбільш ранніх та найпоширеніших творів літератури премудрості, що, народившись у лоні літературної традиції Близького Сходу (зокрема, у Новоасирійському царстві в VII ст. до н. е.), здобув надзвичайну популярність серед різних літератур далеко за географічними та історичними межами свого первинного походження. У хронологічному вимірі Повчання Ахікара варто зарахувати до тих унікальних літературних пам'яток, що своєю популярністю пережили не одну епоху, породжуючи нові адаптовані версії. Цей твір захоплено читали язичники, юдеї, християни й мусульмани, а його художні рецепції досягли аж доби бароко [Weigl 2010, 2]. Історія мудрого радника царів Ассирії Сінаххеріба (705–680 рр. до н. е.) та Асархаддона (680–669 рр. до н. е.) налічує декілька версій, серед яких варто виокремити сирійську¹, арабську² й арабську *гаршуні*, вірменську, слов'янську і турецьку. До того ж на згадку про мудреця Ахікара можна натрапити на сторінках Книги Товіта (1:18-22; 2:10; 11:17; 14:10), схожі сюжети – побачити в старозавітних історіях про Йосифа, Даниїла, царицю Естер (Бут. 37-42; Дан. 1-6; Ест. 1-9), у Корані (сура 31, або сура *Лукмана*, سورة لقمان), Казках тисячі й однієї ночі, Езопових байках та інших творах [Conybeare, Rendel, Smith 1913, 7–9].

У чому причина такої популярності Повчань Ахікара? Певно, таємниця літературного успіху полягає в поєднанні кількох чин-

¹ З перекладом Історії Ахікара з сирійської мови можна ознайомитися тут: [Biol. “Translation...”].

² З перекладом Історії Ахікара з арабської мови можна ознайомитися тут: [Elrefaei. “Translation...”].

ників. По-перше, “універсальний” сюжет, актуальний для будь-якої культури та здатний захопити будь-якого читача: мудрий радник могутнього монарха стає жертвою зради найближчої людини, але завдяки своїй мудрості не лише уникає несправедливого вироку, а й повертається до своєї високої посади з іще більшою шанною (згадаємо біблійні історії про Йосифа і братів, Даниїла в рові з левами, Естер при дворі Ахашвероша-Ксеркса). По-друге, у динамічний сюжет майстерно вплетені власне повчання – короткі афоризми, часто викладені у формі паралельних віршів, що легко читаються, запам’ятовуються й актуалізуються в життєвих ситуаціях (як у біблійних Приповістях Соломона чи Книзі Премудрості Бен-Сіри). По-третє, моральні настанови тут представлено як такі, що виходять з Єдиного Начала, тобто Бога; вони не є samozрозумілими чи самодостатніми, а такими, що мають трансцендентне джерело. Щодо останнього, то, хоча в старій арамейській версії таким джерелом моралі є відоме серед семітів божество сонця на ім’я *Шамаш* (як у знаменитих Законах царя Хаммурапі), його образ виходить за межі міфологічного світогляду й набуває рис єдиного універсального божества, на кшталт Атона в гімнах фараона Ехнатона. Останній чинник був важливий для юдейських, християнських та мусульманських рецепцій Повчань Ахікара, оскільки релігійний світогляд автора можна визначити як *квазімонотеїстичний*, а відповідно близький до монотеїзму авраамічних релігій.

Отже, розвиток та подальше поширення історії про мудреця Ахікара в такому широкому колі різних мов і культур можна вважати закономірним. Вдале поєднання захопливого сюжету, цікавих персонажів, неочікуваних життєвих колізій та кар’єри при дворі асирійських царів, щасливий кінець та численні настанови Ахікара своєму племінникові Надіну (який потім його зрадив) у вигляді влучних прислів’їв на будь-який випадок – усе це створило той неповторний шарм твору, який забезпечив йому таке довге літературне життя.

Метою представленого в цій статті дослідження є встановлення взаємозв’язку між концепцією мудрості та монотеїзмом у літературі Давнього Сходу. Література мудрості різних народів і культур у територіальних межах Близького і Центрального Сходу

демонструє тенденцію до персоніфікації мудрості, до уявлення про її персональне трансцендентне начало. Інакше кажучи, витоки мудрості пов'язуються з божеством, і це божество постає як *єдине* (політеїстичні уявлення при цьому відступають на задній план). Мудрість уявляється не як абстрактне об'єктивне явище, а як суб'єктне логічне начало Всесвіту, що асоціюється з образом божества. У випадку Повчань Ахікара таким началом є поширене серед давніх семітів божество сонця (світла), справедливості й правосуддя *Шамаш* – лише його ім'я згадується у зв'язку з мудрістю і правдою; в інших випадках вживається узагальнений термін “боги”, що позначає божество радше як щось *цілісне*, без розрізнення імен чи функцій окремих богів. Така репрезентація джерела мудрості нагадує етичний монотеїзм Старого Завіту, зокрема Книги притч Соломонових. Відповідно, метою нашого дослідження є визначення основних засад такої кореляції, а також репрезентація самого тексту Повчань Ахікара в перекладі українською мовою.

Як основний текст було використано найдавнішу з усіх відомих версій Повчань Ахікара, а саме арамейську, датовану VI ст. до н. е. Як буде показано далі в статті, саме ця версія вважається оригінальною, тоді як існування гіпотетичного *Vorlage* аккадською мовою заперечується більшістю сучасних дослідників. На той час за арамейською мовою закріпився статус мови міжетнічного спілкування (*lingua franca*) на усьому просторі від Єгипту до Месопотамії (включно й з євреями діаспори) ще з часів Новоасирійської держави, тож появу цього твору з жанру літератури мудрості саме арамейською можна розцінювати як спрямованого на широку аудиторію від самого початку. Варто зауважити, що такий міжетнічний характер притаманний жанру премудрості загалом (зауважимо, що фрагменти рукопису були знайдені в архіві єврейського поселення на території Єгипту). Тому репрезентація Повчань Ахікара українською мовою може стати важливим внеском у вивчення літератури Давнього Сходу.

Особливості структури розповіді. Повчання Ахікара здавна набули широкої популярності не лише в регіоні Близького та Середнього Сходу, а й далеко за його межами, залишаючи по собі переклади різними мовами, літературні версії, згадки в інших

творах, алюзії та покликання. Наприклад, історія мудреця при дворі царів Ассирії зустрічається в численних свідченнях із Греції, Єгипту, регіонів Палестинської Сирії та Месопотамії, Індії, Вірменії, округу Турфан у північно-східній частині Китаю та інших [Bledsoe 2015, 1–2]. Окрім своєї виняткової географічної і часової “розтягнутості”, історія Ахікара довгий час інтригувала дослідників своєю літературною неоднорідністю та еkleктичністю, починаючи від архітекtonіки твору, його мови, жанру і закінчуючи дискусіями щодо подібності сюжету й змісту афоризмів до біблійної літератури премудрості. Загальний консенсус учених полягає в тому, що історію Ахікара неможливо розглядати як одне ціле, а радше як дві окремі частини, наратив та власне вислови Ахікара, що хоч і пов’язані одне з одним, однак можуть існувати як окремі (майже незалежні) частини твору. Знайдений пізніше папірус з Елефантини тільки підтвердив це, водночас поставивши низку інших питань щодо походження, подальшого “кочування” тексту, мови найбільш ранньої версії, інтертекстуальних зв’язків, паралелей з іншими літературними традиціями тощо.

Як уже було згадано, арамейська версія Повчань Ахікара (далі – АхАрам) є найдавнішим відомим нам текстом цього твору (раніше припускали, що оригінал був написаний аккадською). Арамейський папірус з історією Ахікара було знайдено Німецьким археологічним інститутом у 1906–1907 рр. поміж сотні інших різних текстів на острові Елефантина (середня течія Нілу, Єгипет) в архіві єврейської громади. Датовано рукопис було V ст. до н. е. Текст, що з’явився раніше від сувоїв Мертвого моря щонайменше на два століття і є пам’яткою доелліністичної західноарамейської мови, на жаль, зберігся не повністю. Через пошкодження документа значна його частина була втрачена або дійшла до нас фрагментарно, у вигляді обірваних речень та поодиноких словосполучень і слів. Однак навіть у неповному вигляді рукопис спричинив численні дискусії щодо його походження, мови та літературних зв’язків зі своїми пізнішими версіями, адже арамейська версія історії Ахікара виявила багато відмінностей від уже відомих історії та повчань мудреця, що явно виходять з інших джерел та літературних традицій [Weigl 2010, 13]. Відновити

повний сюжет твору ми можемо на основі більш пізньої сирійської версії (далі – АхСир), що вважається найближчою до тексту першоджерела³.

Основний сюжет історії Ахікара, що, звісно, почасти розходиться в деталях в різних її версіях, оповідає про радника царів Ассирії, який завдяки своїй надзвичайній мудрості здобув прихильність ассирійських царів Сінаххеріба (704–681 рр. до н. е.) та Асархаддона (681–669 рр. до н. е.). Однак, попри свою обдарованість, не міг мати власних дітей – таким був вирок богів (у пізніших “монотеїстичних” версіях – *Бог*), які порадили Ахікару усиновити сина його сестри, Надіна, і навчити його всієї мудрості, щоб той став наступником мудреця при царському дворі й успадкував майно свого дядька. Ахікар передає настанови мудрості своєму племіннику – вони становлять основну частину твору, власне “повчання”. Але Надін зраджує свого дядька й наставника, плете проти нього інтриги й переконує царя Асархаддона в тому, що Ахікар готує змову проти нього. Цар наказує стратити Ахікара, але від смерті його рятує Набусуміскін – головний наглядач, що забажав справедливо відплатити мудрецю за те, що в минулому йому самому Ахікар урятував життя. Набусуміскін ховає Ахікара в ямі під власним будинком, а замість мудреця страчують євнуха (за пізнішими версіями – приреченого на смерть раба-зłodія). Згодом цар Асархаддон опиняється в непростій політичній ситуації: фараон Єгипту кидає йому виклик – позмагатися, хто володіє більшою державною мудрістю. Цареві бракує мудрого радника, яким був Ахікар, тож він шкодує, що

³ Щодо основного манускрипту сирійського перекладу Повчань Ахікара ми використовували видання [Conybeare, Rendel, Smith 1898], де сирійський текст представлено на основі рукопису MS Cambridge Add. 2020; щодо Берлінського рукопису див.: [Gruenberg 1917]. Сирійська версія, попри уникання імен язичницьких богів (зокрема, бог сонця *Шамаш* зникає тут зовсім, замість нього вживається просто слово *Бог*), містить помітні “сліди” політеїстичного світогляду й давніх язичницьких практик, що вказує на давність цього перекладу і його близькість до оригіналу. Наприклад, зустрічаємо таке повчання (не збереглося в арамейській версії): “Сину мій! Якщо ти знайдеш якусь цінну знахідку перед зображенням *божества* (ܥܘܠܗܐ), принеси йому в жертву частину з неї”.

стратив мудреця. Скориставшись ситуацією, Набусуміскін повідомляє Асархаддону, що він лише ув'язнив Ахікара, але не стратив. Цар радіє несподіваному “воскресінню” свого радника. Після цього Ахікару доручають важливу дипломатичну місію з відновлення репутації царя Ассирії, яку він, звісно, успішно виконує. Повернувшись із Єгипту, Ахікар поновлюється на всіх своїх посадах, а Надіна карають за підступ: приковують залізними ланцюгами до стільця і змушують слухати тепер уже настанови-докори Ахікара. Промовивши всі ці настанови, мудрець закликає божественний суд на Надіна, і той помирає, “роздувшись, наче бурдюк”.

Низка версій історії Ахікара вибудовують свою гостросюжетну оповідь на чотирьох складниках, що утворюють структуру інтенсивного паралелізму: 1) передісторія Ахікара: бездітність і рішення всиновити племінника Надіна; 2) настанови Ахікара Надіну; 3) інтрига Надіна, “смерть” і “воскресіння” Ахікара; 4) друга серія настанов Ахікара Надіну, смерть Надіна. Однак арамейська версія через пошкодженість і неповноту тексту оповідає нам лише про перші дві основні частини історії легендарного мудреця, які, незважаючи на свою фрагментарність, виявляють динамічний розвиток сюжету та образи головних персонажів. Дидактичний ефект досягається, отже, завдяки особливій архітектоніці твору, що побудована на принципі циклічності (повтори ліній основних подій): двічі Ахікар у славі, двічі Надін дістає настанови, двічі з'являється смерть – удавана страга Ахікара та реальна божественна кара Надіну. Водночас цикли співвідносяться між собою не як паралельно-динамічні: слава Ахікара на початку історії менша, ніж після його удаваної “смерті” й повернення (*стабільність – криза*), а настанови Ахікару в першому циклі відрізняються за характером і змістом від другого циклу (*настанова – докір*).

Так само паралельна циклічність спостерігається і в реалізації типової наративної моделі:

передісторія → кульмінація → розв'язка

Наприклад,

• *Ахікар обирає Надіна як свого наступника* → *Надін зраджує Ахікара* → *Надін покараний*.

• *Ахікар є вірним царю мудрецем* → *Ахікар несправедливо страждає* → *Ахікар поновлений у статусі*.

Отже, головним рушієм та основою оповіді є відновлення справедливості, попри всі перепони та обставини на шляху головного героя [Bledsoe 2015, 84–88]. Саме цей моральний універсалізм сприяв поширенню літературного кліше Ахікара як “мудрого придворного”, що страждає від жорстокої несправедливості з боку близької людини; однак усе завершується щасливим кінцем, тобто відновленням правди та покаранням кривдника.

Яскравим прикладом такої інтеграції образу Ахікара та адаптації сюжету є інкорпорація історії Ахікара до єврейської Книги Товіта (III ст. до н. е.): знаменитий радник асирійського царя виявляється євреєм із коліна Нафталі, сином Анаеля (Αναηλ), брата Товіта, що став візиром царя Асархаддона (Σαρχαδδωνος) після смерті його батька Сінаххеріба (Σενναχηριμ); Ахікар заступався за Товіта перед царем Асархаддоном (Тов. 1:18-22); це він годував Товіта, коли той осліп (Тов. 2:10). У щасливому завершенні історії Товіта Ахікар разом зі своїм небожем Надабом (Ναδαβ = Надін) відвідує весілля Товії, сина Товіта (Тов. 11:18, LXX Сінайський кодекс), проте у прощальній настанові синові Товіт представляє історію свого племінника Ахіахара (= Ахікара), зрадженого Надабом (= Надіном), як застереження про підступ з боку найближчих людей:

“Глянь, моя дитино, що Надаб зробив Ахіахарові, який виховав його! Хіба не звів його живим у могилу? І відплатив йому в обличчя Бог за те знуцання: Ахіахар вийшов до світла Божого, а Надаб спустився у темряву відвічну, бо намагався вбити Ахіахара. За свої добродійства цей урятувався від сіті смерті, що Надаб приготував для нього, а Надаб потрапив у сіть смертну й там загинув” (Тов. 14:10).

Цікаво, що Ватиканський (В) та Олександрійський (А) кодекси LXX в цьому місці говорять не про Надаба, племінника Ахіахара, а про Амана (Αμαν) – очевидна алюзія на лиходія-чиновника з Книги Естер (Тов. 14:10); сам же племінник Товії названий Насбасом (Νασβας). Імовірно, образ Амана – ворога євреїв – був уведений тут пізніше, аби уникнути суперечності сюжетних ліній: з

одного боку, Надаб радіє разом з Ахіахаром на весіллі Товії, сина Товіта, з іншого боку, він загинув за свій підступний вчинок.

Втім, натяк на “єврейське походження” мудреця Ахікара не видається зовсім безпідставним. Принаймні три факти можуть бути непрямим свідченням на користь цього. По-перше, ім’я *Ахікар* (𐤀𐤇𐤍𐤊 [ʔaḥī-yāqār]) має західносемітське походження й означає “брат слави” або “славний брат / родич”, що може вказувати на неассирійське походження чиновника і на те, що ним пишалися його одноплемінники⁴. По-друге, шанування євреями Ахікара як “свого” мудреця засвідчено не лише в Книзі Товіта (III ст. до н. е.), а й тим фактом, що арамейський текст Повчань (V ст. до н. е.) було знайдено в архіві єврейської громади острова Елефантина. По-третє, походження мудреця з арамейського мовного середовища також може вказувати на його зв’язок з єврейською громадою, яка на той час у Месопотамії була переважно арамеомовною⁵. Примітно й те, що жодна з версій тексту Повчань Ахікара не містить відомостей про походження мудреця: якби він був знатного ассирійського роду, про це неодмінно було б згадано, а таке “умовчання” нагадує наказ Мордехая Гадассі-Естер не говорити про свій рід (Ест. 2:10). Звісно, що ці аргументи не є достатніми для “єврейської” ідентифікації Ахікара, але вони вказують на можливі передумови таких уявлень у давнину.

Афоризми Ахікара. Втім, надзвичайна адаптивність і популярність історії Ахікара або його окремих частин у низці інших літературних традицій завдячує не так розповідній частині твору, як власне повчанням – калейдоскопу афоризмів радника ассирійських

⁴ Ім’я *Ахікар* засвідчене в кількох новоассирійських текстах щодо різних людей, що не були ассирійцями за походженням (автор листа з Бет-Сібні-ібні, управитель з міста Аррапи, конюх з міста Хілапі), також згадується як епонім *URU.ŠE-mPAB-ia-qar: kapar Aḥi-iaqar* “селище Ахікара” в юридичному тексті часів царя Асаргаддона (датовано 670 р. до н. е.); див.: [Weigl 2010, 1]; а також: [Kwasman, Parpola 1991, 231–232 (= SAA 6:287:12)].

⁵ Зауважимо, що компонент імені [yāqār] “слава” є типово арамейським; про арамейське походження Ахікара у зв’язку зі згадкою його імені серед “післяпотопних” мудреців у глиняній табличці W 20030/7 Селевкідської епохи (165 р. до н. е.) див. параграф *Мова оригіналу* “Повчань Ахікара” цієї статті.

царів, які легко функціонують за межами історії, адже апелюють до універсальних моральних цінностей. Майстерне поєднання розповіді про життя мудреця Ахікара з афоризмами етичного характеру забезпечило ту легкість у сприйманні Повчань, що стала причиною їхньої поширеності й тривалої популярності. Афоризми Ахікара, які дослідники загалом умовно поділяють на вислови та прислів'я, мають надзвичайно розмаїтий характер і складно піддаються класифікації чи визначенню єдиного жанру.

Наприклад, Сет Бледсоу умовно поділяє їх на заклики, застереження, заборони, риторичні заборони, загадки та байки [Bledsoe 2015, 140–149], ґрунтуючись на структурі або значенні висловів. Міхаель Вайґл групує повчання Ахікара у три широкі категорії: 1) “вислови” (*Aussageworte*); 2) “побажання” (*Wünsche*) і “заклики” (*Aufforderungen*); 3) “застереження” (*Warnungen*) і “попередження” (*Mahnworte*), базуючись на ставленні оповідача до певної дії або ситуації [Weigl 2010]. Обидві класифікації, як і інші спроби систематизації афоризмів Ахікара як в арамейській, так і в інших версіях, мають низку певних недоліків, однак найдоцільнішим є дотримуватися загального консенсусу: вони поєднують елементи різного походження, які одночасно створюють перехресні зв'язки з літературою мудрості, переважно давнішої за ту чи іншу версію історії Ахікара.

Стародавній літературі премудрості була притаманна відкритість до включення афоризмів до твору без огляду на їхню автентичність чи авторство. При переписуванні чи перекладі тексту перекладач чи редактор міг довільно передавати зміст повчань, часто влітаючи в них реалії свого часу й своєї культури, а іноді й додаючи прислів'я та приказки зі свого лінгво-культурного контексту. Таку відкритість можемо знайти вже в біблійних Приповістях Соломонових, де редактор (укладач) прямо свідчить про те, що притчі царя Соломона були зібрані в часи царя Єзекії (Пр. 25:1) і що до них додано вислови невідомих мудреців (Пр. 22:17 – 23:34), слова мудреця Агура, сина Яке (Пр. 30:1) та загадкового царя Лемуїла (31:1). Як приклад адаптації та, відповідно, подальшої трансформації одного з повчань Ахікара в арамейській, сирійській та арабській (*таршуні*) версіях тексту можна навести рекомендації наймудрішого з усіх людей Ассирії щодо навчання власного сина:

Арамеїська версія	<p>Що сильніше за вино, яке чавкає під пресом? Син, що навчається і приборкується і на чії ноги накладаються пута.</p> <p>Не стримуй покарання палицею для твого сина, якщо <i>інакше</i> не можеш позбавити його <i>від нечестя</i>.</p> <p>Якщо я вдарю тебе, сину мій, ти не помреш, а якщо дозволю тобі йти за <i>бажанням твого серця, ти не житимеш</i>.</p> <p>Удар для молодого слуги, докір для служниці й для усіх твоїх рабів – <i>то не біль, а навчання</i>.</p>	<p>מִה חָסִין הוּ מִן חֲמַר נַעַר בְּ[•] תֵא בְּרָא זֵי יתְאַלֵּף וּיְתַסֵּר וּיְתַשִּׁים אַרְחָא בְּרַגְלָו] הֵי</p> <p>.....</p> <p>אֵל תִּהְיֶה שְׂךְ בְּרַךְ מִן חֲטָר הֵן לֹו לֹא תְכַהֵל תִּהְנַצְלֵנָה] י .....</p> <p>הֵן אִמְחָאנְךָ בְּרִי לֹא תִמוֹת וְהֵן אִשְׁבְּקוּ עַל לִבְבְךָ] .....</p> <p>מַחָאָה לְעֵלִים כֹּאִיָּה לְחַנַּת אִף לְכָל עֲבִידֵיךָ אֶלְפָן]</p>
Сирійська версія ⁶	<p>Сину мій, не утримуй свого сина від покарань, тому що покарання для хлопчика – це як гній для саду, і як поводи для осла чи будь-якої тварини, і як прив’язь на нозі осла.</p> <p>Сину мій, підкори свого сина, поки він [ще] хлопчик, поки він не стане сильнішим за тебе і не повстане проти тебе і тобі буде соромно за всі його злі вчинки.</p>	<p>בֵּן, כִּי הָיָה מִן חֲמַר לֵךְ אֶתְּכֵךְ מִלְּךָ דְּכַסְמָה לְהַלְלָה אֶתְּךָ וְכֵלָה לְעִידִישָׁא מֵאֶתְּךָ אִשְׁמִיָּה לְסַבְּיָה אֵם לְכָל שְׂמֵאלָה מֵאֶתְּךָ שְׂפֵלָה כִּי לֵלֵם דְּכַסְּיָה</p> <p>בֵּן, כִּבְמַשׁ כִּי הָיָה בְּךָ מִן מִלְּךָ בְּדֵלָה שֶׁכָּךְ מִכְּבֹד חֲלֵף מִכְּכָל שְׂמֵאלִישָׁא, הִלְשֵׁנָה</p>
Арабська версія (гаршуні) ⁷	<p>Сину мій, не жалій побивати свого сина, адже биття для юнака як добриво для саду, як вузол для гаманця, як прив’язь для худоби, як замок для дверей.</p> <p>Дитино моя, тримай його <i>подалі</i> від поганого – і дасть він тобі спокій. Карай і бий <i>свого сина</i>, поки він маленький і кориться наказам твоїм, а як не будеш цього робити, він виросте і повстане проти тебе, зне-</p>	<p>أَمْ كُنْتَ لَمْ تَحْبَبْ حَمْ فُؤَادِ أَحْبَبْ فَكَمْ فُؤَادِ أَلَيْسَ بِمِثْلِ وَلَمْ تَحْبَبْ فَكَمْ فُؤَادِ مِثْلِهِ مِنْ أَلْحَبِشِ مِثْلِهِ وَفُؤَادِ أَلْحَبِشِ</p> <p>مِثْلِهِ لَمْ تَحْبَبْ حَمْ هَلْ أَلَيْسَ فَكَمْ هَلْ هِيَ حَمْ أَلَيْسَ مِثْلِهِ مِثْلِهِ مِثْلِهِ مِثْلِهِ مِثْلِهِ</p> <p>كَمْ كَمْ هِيَ حَمْ هِيَ حَمْ هِيَ حَمْ لَمْ تَحْبَبْ فَكَمْ فُؤَادِ</p>

⁶ Див.: [Birol. “Sayings...”].

⁷ Див.: [“Textual witnesses...”].

Арабська версія (гармоні)	<p>важить тебе <i>перед</i> твоїми товаришами і <i>змусить тебе</i> вклонятись йому на вулицях і зібраннях, і тобі буде соромно за його розбещеність та погані вчинки.</p>	<p> حذو مليل محذو مليل محذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل حذو مليل </p>
		<p> يا بني لا تعفي عن ضرب ابنك فان ضرب الصبي مثل زبل البستان ومثل شد الكيسه ومثل ربط البهيم ومثل غلق الباب يا ولدي اضبط ولدك من الشر ويرحك وادبه واضربه كل ما هو صغير وطيعه لامرك ليلا بعد قليل يكبر ويتمرد عليك ويهينك بين اصحابك ويحني راسك في الشوارع والمحافل وتستحي من فحشاته وتختزي بافعاله الرديه </p>

Хоча наведений приклад і вказує на універсальність афоризмів Ахікара з погляду змісту, але він демонструє те, як вільно інтерпретували перекладачі оригінальні вислови в контексті власних культурних реалій та збагачували їх новою фразеологією, метафорами та порівняльними зворотами. Новітні дослідження співвідношення давньої арамейської версії Повчань Ахікара з її пізнішими перекладами вказують на те, що саме сирійський переклад стоїть найближче до умовного оригіналу, можливо представленого досліджуваним нами арамейським текстом, і саме від нього походять арабський та вірменський переклади; слов'янська ж версія базується на втраченому грецькому перекладі, що представляв іншу гілку традиції Ахікара [Contini, Grottanelli 2005, 51–53; Fales 1994, 51–53]. Отже, варіативність у найближчих до оригіналу версіях демонструє те, наскільки вільною була традиція передачі “мудрості”, тобто етичних повчань-афоризмів.

Як стверджує Міхаель Вайгл, така варіативність наводить на думку про те, що найбільш рання арамейська версія Повчань

Ахікара та її пізніші версії містять афоризми, що базуються на різних джерелах, та іноді мають мінімальні точки перетину між собою, на відміну від розповідної частини твору [Weigl 2010, 10]. З огляду на це можемо припустити, що саме арамейська версія містить найдавніший шар висловів, найближчий до оригінальної збірки.

Мова оригіналу Повчань Ахікара. Питання мови оригіналу Повчань Ахікара тісно пов'язане не лише з історією тексту, а й із проблемою авторства: чи варто розглядати цей твір як такий, що належить одному автору? Про відкритість давньої літератури премудрості для інкорпорації різних афоризмів, що не належали титульному автору, ми вже згадували раніше. Яку роль відіграло “мовне питання” в процесі написання / укладання літературного твору? Зазвичай, зважаючи на сучасні уявлення про літературу, ми очікуємо, що кожен твір має одного автора й одну мову оригіналу. Втім, комплікативний характер давньої літературної традиції ускладнює це питання.

До відкриття папірусу з острова Елефантина головне припущення щодо оригінальної мови історії Ахікара зводилось до того, що це мала бути гебрейська, з якої потім було зроблено переклад на низку інших мов. Таке твердження ґрунтувалося на тому, що історія Ахікара фігурує в єврейських джерелах, а сам мудрець представлений там як єврей з коліна Нафталі, отже, мова оригіналу – гебрейська. Однак після виявлення папірусу арамейською припущення щодо оригіналу історії Ахікара дещо змінилися – домінантною стала думка про втрачений аккадський оригінал і більш пізній арамейський переклад, найбільш відомими прихильниками якої були Артур Коулі [Cowley 1923] та П'єр Грело [Grelot 1961, 178–194; Grelot 2001, 511–528]. Варто зазначити, що “асирійська гіпотеза” мала досить переконливий вигляд: автор добре орієнтується в реаліях політичного життя Новоасирійської держави, коректно називає імена асирійських царів, та й імена Надін (^mNa-dī-nu “подарований” / “даний *богам*”) та Набусуміскін (^{md}Nabû-šumu-iškun “Набу дав ім'я”) є типово асирійськими, засвідченими в новоасирійських текстах [Baker 2001, 888–890, 919–921]. Лише ім'я мудреця Ахікара звучить не по-асирійськи. Однак, як буде показано далі, асирійські імена в тексті Повчань передані в арамейській вимові.

Проте в 1983 р. Джеймс М. Лінденбергер у своєму дослідженні доводить, що мова висловів Ахікара типологічно є більш архаїчною за імперську арамейську, а ханаанські паралелі вказують на певну місцевість у Північній Сирії [Lindenberg 1974, 479–492]. Він виокремлює різні діалектні форми арамейської в афоризмах, демонструючи неможливість їхнього перекладу з аккадського “оригіналу” ні з погляду лексики (імовірно аккадські запозичення), ні стилістики. Щодо розповідної частини твору, арамейська якої перебуває під впливом аккадської, Лінденбергер показує, що такий вплив був характерний для арамейської стилістики доби Ахеменідів (539–331 рр. до н. е.), і не є достатнім свідченням перекладу тексту з аккадської мови.

Висновки Лінденбергера були підтримані й розвинуті двома іншими дослідниками – Езекієлем Кучером та Йоною Грінфєлдом. Досліджуючи граматику й фонологію Повчань Ахікара й порівнюючи їх з арамейськими текстами стел Бар-Ракіба, царя арамейської держави Сам’аль у Північній Месопотамії (сучасне Зінджірлі на Півдні Туреччини, між річками Хабур і Баліх), вони дійшли висновку, що їхні мови тотожні. Водночас походження самих афоризмів не обов’язково арамейське, адже прислів’я та приказки ходили поміж різних народів, перекочовуючи з однієї мови в іншу [Kutscher 1970, 347–412; Greenfield 1985, 47–59; Huehnergard, Steinkeller 1990, 195–210]. Отже, арамейська теорія походження Повчань Ахікара стала домінантною, гіпотеза про оригінал аккадською мовою відійшла на задній план як така, що не має підстав.

Ще одним ґрунтовним лінгвістичним дослідженням арамейського тексту Повчань Ахікара стала дисертація Інґо Коттзіпера, захищена 1989 р. та опублікована наступного року [Kottsieper 1990]. Дослідник теж наполягає на арамейському походженні тексту, але переміщує географію його створення в південну частину Сирії, у район Антілівану. Його твердження базуються на ревізії граматичних характеристик арамейської мови твору, а також на деяких спостереженнях за згаданими в ньому реаліями, зокрема про часте вживання вина (він вважає це південносирійським звичаєм) та щодо згадки ведмедів, яких, як він стверджує, не було в Північній Месопотамії, зате були в горах Антілівану. Його підхід був розкритикований Вайґлом як граматико-центричний і слабкий з огляду на літературознавчий аналіз. Вайґл ствер-

джує, що Коттзіпер має дуже туманне уявлення про те, як уклалися тексти премудрості в давні часи загалом, як відбувалися їхнє збирання, компілювання та оформлення в один цілісний літературний твір. До того ж зазнає критики поверховий підхід Коттзіпера як до граматичних, так і до лексичних критеріїв визначення локації написання Повчань Ахікара [Weigl 2010, 36–39].

Арамейської теорії походження Повчань Ахікара дотримується й фінський асиролог Сімо Парпола, який висунув гіпотезу, що Повчання Ахікара були умисно написані арамейською мовою при дворі останніх новоасирійських царів династії Саргонідів як альтернатива Настановам Шуруппака і Порадам Мудрості [Parpola 2005, 91–112].

На арамейське походження Ахікара вказує ще один цікавий клинописний текст аккадською мовою вже елліністичної доби – глиняна табличка W 20030/7, що містить квазіісторичний текст, датована 165 р. до н. е., де Ахікар (*a-ḥu-u-qa-a-ri*) згадується серед восьми мудреців (*umtānu*) після Великого потопу з визначенням його етнічного походження як *Aḫlamū* – асирійське найменування арамеїв (¹⁴*aḥ-la-MI-mu-ū*) [Dijk 1953].

Також свідченням на користь арамейської як мови оригіналу Повчань Ахікара є арамейська фонетична адаптація асирійських імен, зокрема передача аккадського приголосного [š] графемою 𐤱 в іменах Набусуміскін [Nabû-šumu-iškun] як 𐤍𐤱𐤱𐤍𐤱𐤍 та [Aššur-aḫ-iddina] як 𐤀𐤱𐤱𐤍𐤀; а в імені царя Сінаххеріба [Sîn-aḫḫē-ēribā] літери 𐤱 та 𐤱 чергуються при передачі аккадського [š]: 𐤱𐤱𐤱𐤍𐤀 𐤱𐤱𐤱𐤍 [Parpola 2005, 106].

Отже, більшість аргументів сучасних дослідників схиляються саме до арамейської як мови оригіналу Повчань Ахікара, а він сам, імовірно, теж належав до арамейської або арамеомовної етнічної групи. З огляду на останнє теза про єврейське походження Ахікара видається не такою вже й безпідставною, оскільки арамейська була мовою щоденної комунікації євреїв Месопотамії.

Релігія і мудрість: етичний монотеїзм? Розглядаючи Повчання Ахікара з релігієзнавчого погляду, не можна не помітити двох важливих характеристик, що притаманні давній літературі премудрості загалом: по-перше, немає експліцитного втручання Божества в розповідній частині; по-друге, міфологічний світогляд відступає на задній план, коли йдеться про етику й мораль, про одне Божественне Начало. Обидві особливості формують те, що

називається *етичним монотеїзмом* – вірою у єдиного Бога як джерело моралі, що імпліцитно являє Себе через пізнання [Venot 2017, 247–268].

У розповідній частині наявного арамейського рукопису Повчань Ахікара згадки про Божественне Начало немає, вона з'являється в сирійській версії, та й то дуже обережно: Бог (ܐܠܗܐ) мислиться як Той, Хто віддалено вирішує долі людей, Він ніби “тихо присутній” у світі, усім невидимо керує, але не втручається зримо як *deus ex machina*. Бездітний Ахікар молиться Богові про народження сина і дістає відповідь через Голос Небесний (ܐܘܢܐ ܕܥܠܡܐ – “донька голосу”), тобто опосередковане одкровення. Голос повідомляє мудрецеві, щоб той узяв на виховання Надіна, сина своєї сестри, і зробив його своїм спадкоємцем. “І більше це явище (ܐܘܢܐ ܕܥܠܡܐ) не поверталось до мене”, – повідомляє Ахікар. Проте цих згадок ми не знаходимо в старій арамейській версії, у якій все має такий вигляд, ніби рішення щодо Надіна ухвалив сам Ахікар, без божественного втручання: «Це слова мудрого і вправного царського писаря на ім'я Ахікар, який вчив мудрості свого сина. Він сказав: “Він буде мені справжнім сином!”».

Бог згадується в сирійській версії в контексті побажання царя Сінаххеріба молодому спадкоємцеві: “Віднині буде твій син перед Богом (ܐܠܗܐ ܕܥܠܡܐ)” (АхСир 37). Можливо, через пошкодження тексту, але ми не зустрічаємо такого формулювання в арамейській версії [Bledsoe 2015, 105–117; Lindenberger 1982, 105–117]. Так само згадка про Бога як про Вищий моральний принцип, що діє як особа, проте “приховано”, з'являється перед настановами Надіна в сирійському перекладі: “Послухай, сину мій Надіне, й увійди в мої думки, й запам'ятай мої слова, як слова Бога, оці вислови! Тільки послухавши це слово, збережеш його у твоєму серці, і не відкривай його нікому, щоб не стало воно палючим вугіллям у твоїх устах, і не спалило тебе, і не наклало пляму на твою душу, і не був зненавиджений ти на землі, і Бога не розгнівав!” (АхСир 38).

Проте в самій драматичній історії мудреця немає жодної згадки про якесь надприродне втручання Бога: діє розум Ахікара та шляхетність Набусуміскіна, а божественна присутність мислиться як така, що саме в цих якостях людей і реалізується. Інакше кажучи, Бог відкриває себе через мудрість.

Такий “прихований” дискурс божественного одкровення характерний для літератури премудрості загалом і для біблійної зокрема. Наприклад, у Книзі Естер слово “Бог” узагалі не трапляється, але Його наявність і провидіння імпліцитно мисляться через події посту й молитви цариці Естер і подальшого порятунку євреїв від знищення (Ест. 4:13-17). Однак про явні чудеса чи очевидне втручання надприродних сил не йдеться. Так само в історії Йосифа та його братів, що продали його в рабство: Бог діє “тихо”, через сні провидця Йосифа та невидиму присутність – “Господь благословив”, “Господь був з Йосифом” (Бут. 37-50; 39:5, 23). Як і у випадку з Ахікаром, на перший план виходять мудрі рішення і вчинки персонажів, а кінцева перемога справедливості розглядається як власне божественна дія: “Ви задумали зло проти мене, Бог же задумав обернути його на добро й зберегти життя численному народові, що Він і робить сьогодні” (Бут. 50:20); “...Тієї миті роздувся Надін, наче бурдюк, і помер. Хто чинить добро, тому добром і віддячиться, а хто чинить зло, тому злом і відплатиться” (АхСир 72).

Так само невидима присутність Бога всюди стає основним мотивом стримання від аморальних дій: “І як же я зроблю це велике зло й згрішу перед Богом?”, “Я боюся Бога” (Бут. 39:9; 50:19), “Якщо богам людина мила, то покладуть вони їй на язик добрі слова”, “Не *натягуї* твій лук і не спрямовуй стрілу твою на праведника, щоб не прийшов йому на допомогу Бог і не повернув *ту стрілу* проти тебе” (АхАрам VIII, IX), “Сину мій! У день твого лиха не хули Бога, щоб Він не прогнівався на тебе, коли це почує”, “Сину мій! Той, хто Божий, того Він обдарував добром; тому й ти шануй Його” (АхСир 44, 46).

Що ж стосується поетичної частини Повчань Ахікара, то тут згадки про Божество трапляються частіше і саме Божественне Начало мислиться як основа моралі. Водночас Божество постає як *одне*, політеїстична ж міфологія з боротьбою богів та їхніми далеко не моральними вчинками відступає на задній план. В арамейському тексті Повчань Ахікара таким єдиним верховним божеством, до якого апелюють як до джерела моралі, є то бог сонця Шамаш (𐤔𐤌𐤔 [šāmaš]), то збірний іменник у множині “боги” (𐤐𐤋𐤁 [ʔalāhīn]), за яким стоїть не сукупність богів месопотамського пантеону, а *Божество* загалом. Сімо Парпола (Simo Parpola) вважає

таке вживання слова “боги” тотожним давньоєврейській формі множини слова “Бог” אלהים [ʔələhīm] [Parpola 2000, 165–166]:

“Якщо ти *натягнув* свого лука і спрямував свою стрілу на когось більш праведного за тебе – це гріх перед богами (מִן אֱלֹהִים), IX

“Якщо очі богів (עֵינֵי אֱלֹהִים) *прихильно дивляться* на людину, то вона рубатиме дерева в темряві, *навіть* не бачивши їх, як і крадій, що вдерся в дім, який *охороняли*”, VIII

“Не *натягуй* твій лук і не спрямовуй стрілу твою на праведника, щоб не прийшли йому на допомогу боги (אלהים) і не повернули *ту стрілу* проти тебе”, IX

У тексті Повчань Ахікара слово “боги” постає відірваним від міфологічних сюжетів, що часто зображували богів людиноподібними, тобто суперечливими з морального погляду, хоча й вищими істотами. Діяння богів месопотамського епосу, як відомо, були далекими від того, щоб стати етичним взірцем чи, тим більше, основою моральності загалом. Тому, *коли йдеться про мудрість чи етику, релігійну основу шукають не в міфологічних оповідях, а в ідеї вищого Божества* як Начала й Суті всього, прагнучи відокремити його від поетики міфу. Саме тому в Повчаннях Ахікара “боги” у множині та “Бог” (אל [ʔəl]) в однині вживаються синонімічно (як, власне, і в біблійному тексті אלהים [ʔələhīm] та אלוה [ʔələh]):

“Бог (אל) викривить уста криві й вирве язик *брехливий...*”, X

В інших випадках вживається також абстраговане найменування Божества – Володар Святості або Володар Святих (בעל קדשן):

“Навіть для богів *мудрість* є коштовною одвіку, тому її царство на небесах розміщене, бо *сам* Володар Святості (בעל קדשן) підніс її”, VII

Також нерідко згадується й Шамаш (שמש):

“Якщо схопить нечестивий поли твого одягу, лиши їх у нього в руці. Довір це Шамашу (שמש), і він забере його майно й віддасть тобі”, XI

“Є дві гарні речі, і *навіть* три, що улюблені для Шамаша: той, хто п’є вино і жертвує його *богам*; *хто* приховує мудрість...

і *хто*, почувши слово, не розголошує його.

Ось це дорогоцінне перед Шамашем!”, VI

Подібно до біблійної Книги Приповістей, Повчання Ахікара не згадують Божество в кожному моральному афоризмі, деякі процеси у світі та сфері моралі відбуваються закономірно, втім, за цими законами неодмінно стоїть трансцендентне Начало. Паралелей між цими двома текстами літератури премудрості є чимало, вони добре досліджені в згаданій раніше монографії Міхаеля Вайгла. Отже, давній арамейський текст Повчань Ахікара демонструє засвідчену в інших давніх текстах Близького Сходу тенденцію в рефлексіях про мудрість: пошук джерела мудрості приводить до трансцендентного суб'єктного Начала, яке мислиться в особистісних категоріях Божества. Ця тенденція неминуче пов'язана з відходом від традиційної міфологічної картини світу.

* * *

Запропонований переклад Повчань Ахікара українською мовою зроблено на основі двох видань – Коулі [Cowley 1923] та більш пізнього й вивіреного з огляду на новіші дослідження тексту видання Бецалеля Портена та Ади Ярдени [Porten, Yardeni 1993, 23–51]. Поділ на колонки ми зберегли той, який подано у виданні Коулі. Реконструйовані слова чи їхні фрагменти виділено *курсивом*, читання слів і букв під питанням взято у квадратні дужки.

* * *

Колонка I

Це слова мудрого і вправного царського писаря на ім'я Ахікар, який вчив мудрості свого сина.

Він сказав: “Він буде мені справжнім сином!” А перед тим як Ахікар сказав ці слова, він став великим і був радником усієї Ассирії і тримачем печатки Сінаххеріба, царя ассирійського. Сказав Ахікар: “Справді, немає у мене синів... а слово моє було важливим для Сінаххеріба, царя Ассирії”.

Після того помер Сінаххеріб, цар Ассирії, і постав його син на ім'я Асархаддон, і став царем в Ассирії замість батька свого...

Тому й сказав Ахікар ці слова: “...я постарів, а сина немає в мене, нехай син моєї сестри буде мені сином. Після смерті моєї він стане тримачем печатки і радником для Асархаддона, царя Ассирії, як я був для Сінаххеріба, царя Ассирії”.

Після того я, Ахікар, узяв Надіна, сина моєї сестри, собі за сина, і навчив його мудрості, і дав йому усілякого добра, і посадив його біля брами палацу царя з його вельможами. Я привів

його до царя Асархаддона, і він *мудро відповідав йому на те, про що цар* його запитував. Після того полюбив його цар Асархаддон і сказав *мені*: “Милість... нехай буде з *тобою, Ахікаре*, писарю мудрий, раднику всієї Ассирії, що *шляхетно* поставив *замість себе* сина, хоч і не свого, а своєї сестри!”

Після того я, Ахікар, схилювся й поклонився перед Асархаддоном, царем Ассирії.

Коли я, Ахікар, побачив обличчя царя прихильним, то відповів і сказав *йому*: “Як я *служив* Сінаххерібу, твоєму батькові, що був царем перед тобою, *так нехай і син мій Надін служить тобі...*”

Колонка II

“...*адже* я вже старий і не можу служити при брамі палацу... Ось мій син на ім'я Надін уже став повнолітнім, і він замінить мене та буде писарем і тримачем персня-печатки в тебе. Також мудрість мою я *передав йому* і пораду мою *йому дав...*” Тоді відповів мені Асархаддон, цар Ассирії: “Так нехай і буде. Твій син *буде писарем і тримачем персня-печатки* замість тебе і нехай виконує *замість тебе* службу *для мене*”.

Коли я почув дану царем обіцянку, то пішов до свого дому.
<...>

Про сина ж мого, якого я виростив і призначив бути радником царя при брамі палацу, я подумав: “*За те, що я зробив для нього*, він шукатиме *лише* добра мені”. Але син моєї сестри, якого я виростив, задумав проти мене *лихе і так казав цареві*: “*Ахікар підбурює країну проти тебе...* Він був писарем і тримачем печатки в царя Сінаххеріба, твого батька, *тож* він мудрий, і до його ради і його слів *прислухаються всі...*” Почувши слова *Надіна, цар Асархаддон* дуже збентежився... Через те що мій син, який не був *насправді* моїм сином, звів на мене *такий* наклеп, *цар вирішив убити мене*.

Колонка III

Тоді сповнився гнівом і відповів Асархаддон, цар Ассирії: “Нехай приїде до мене Набусуміскін, один з вельмож мого батька, який *їв хліб* батька мого”. Отож сказав цар: “*Ахікара* пошукай, і на якому б місці ти не знайшов його, *вбий його*, хоч він і старійшина, мудрий писар і радник усієї Ассирії. Чому це він має підбурювати проти нас країну?”

Сказавши це, цар Ассирії призначив піти з ним ще інших двох чоловіків, щоб вони пересвідчилися, що Набусуміскін все це виконає належно. Вирушив швидко вельможа Набусуміскін на своєму коні баскому, й ті двоє чоловіків з ним. Через три дні він і ті інші чоловіки, що були з ним, побачили мене, коли я ходив між виноградниками. І коли побачив мене Набусуміскін, цей вельможа, одразу розірвав одяг свій, став нарікати і сказав: “Ахікаре, мудрий книжнику і раднику добрий! Ти – муж праведний, і до поради твоєї та слів твоїх дослухалася вся Ассирія. Син, якого ти виховав і поставив на службу біля воріт палацу, хоче погубити тебе, тому повернення твоє не закінчиться добром”.

Тоді злякався я, Ахікар. Я сказав Набусуміскіну, тому вельможі, так: «Я той Ахікар, який раніше врятував тебе від незаслуженої смерті, коли Сінаххеріб, батько царя Асархаддона, розгнівався на тебе і хотів убити тебе. Тоді я повів тебе до дому свого та став підтримувати тебе...»

Колонка IV

...там я підтримував тебе, як свого брата, і ховав тебе від *царя*, сказавши йому: “Я вбив його”. А коли минув час і настали підходячі дні, я знову наблизив тебе до царя Сінаххеріба й загладив твої гріхи перед ним, так що він не вчинив тобі лиха. Тоді цареві Сінаххерібу сподобалося, що я залишив тебе жити і не вбив тебе. Тож тепер вчини відповідно й ти зі мною, як я колись вчинив з тобою: не вбивай мене, а введи мене у свій дім, поки *настануть* інші, підходячі дні. Цар Асархаддон, як відомо, милостивий, він, зрештою, про мене згадає і шукатиме моєї поради. От тоді ти наблизиш мене, а *цар* збереже мені життя».

Тоді відповів Набусуміскін і сказав мені: “Не бійся, ти будеш жити, Ахікаре, батьку всієї Ассирії, чиею порадою керувався цар Сінаххеріб і все військо Ассирії”.

Невдовзі після цього Набусуміскін сказав двом своїм супутникам, що були з ним: “Послухайте-но уважно, я дам вам дуже добру раду”. Ті двоє чоловіків відповіли йому: “Скажи нам, Набусуміскіне, вельможе, що ти задумав, ми вислухаємо тебе”. Тоді відповів Набусуміскін... їм: “Слухайте мене! Цей Ахікар – великий *муж*, він тримає персня-печатки Асархаддона, і його порадою і словами керувалося військо всієї Ассирії. Ми не вбиватимемо його. Є один юнак, мій євнух, я віддам вам *його*, нехай

він буде вбитий *вами* між двома горами замість цього *мужа* Ахікара. А коли буде *про це* оголошено, цар пошле інших мужів за тілом Ахікара, аби вони його побачили, то вони побачать тіло того євнуха, мого слуги”.

Колонка V

...Зрештою, коли цар Асархаддон згадає Ахікара, стане шукати його поради та засумує за ним, повернеться до мене думкою і скаже своїм вельможам і підлеглим: “Багатства дам я вам як піску, якщо знайдете ви Ахікара”. Слушною *була* ця порада для супутників його, тих двох чоловіків. Вони відказали вельможі Набусуміскіну: “Роби так, як ти задумав. Ми не вб’ємо його, дай нам того слугу, євнуха, замість Ахікара, і згине він між двома горами”.

Стало відомо в царстві Ассирії, що Ахікар, писар царя Асархаддона, вбитий. Тоді вельможа Набусуміскін взяв мене до свого дому, сховав мене там і підтримував як чоловік брата свого. Сказав він мені... хліб і воду приносять володарю моему... приніс багато і численні багатства дав мені. Після цього вельможа Набусуміскін прийшов до царя Асарахаддона й мовив до нього: “Я зробив так, як ти наказав мені: я знайшов цього Ахікара і вбив його”. Коли почув це цар Асархаддон, запитав двох чоловіків, яких поставив до Набусуміскіна, і підтвердили вони: “Було так, як він сказав”. Тоді цар Асархаддон...

Колонка VI

Що сильніше за вино, яке чавкає під пресом?

Син, що навчається і приборкується
і на чії ноги накладаються пута.

Не стримуй *покарання* палицею для твого сина,
якщо *інакше* не можеш позбавити його від *нечестя*.

Якщо я вдарю тебе, сину мій, ти не помреш,
а якщо дозволю тобі йти за *бажанням твого* серця,
ти не житимеш.

Удар для молодого слуги,
докір для служниці й для усіх твоїх рабів –
то не біль, а навчання.

*Чоловік, що купив раба-втікача чи служницю-крадійку,
приносить тривогу у свій дім й ім’я батька свого і своїх нащадків зробить ім’ям розбещеності.*

Скорпіон знайде хліб, але не їстиме його, щоб життя підтримати:

для нього добре *вже те*, що він його скуштує.

У своєму таємному лігві лев невидимий для лані, він *нападає звідти на неї*, проливає її кров та з'їдає її плоть. Так само й несподівана зустріч людей.

Через страх перед левом віслюк покинув *свій тягар і більше* його не буде нести. А через сором перед своїм товаришем понесе й чужий тягар, *навіть* ношу верблюда нестиме.

Віслюк покрив ослицю *з любові до неї*, а птахи...

Є дві гарні речі, і *навіть* три, що улюблені для Шамаша:

той, хто п'є вино і жертвує його *богам*;

хто приховує мудрість...

і *хто*, почувши слово, не розголошує його.

Ось це дорогоцінне перед Шамашем!

А хто п'є вино і не *жертвує богам*,

хто не приховує *свої* мудрості

і *хто*, почувши слово, його розголошує,

той невіглас, і мудрість його загине.

Колонка VII

Навіть для богів *мудрість* є коштовною одвіку, тому її царство на небесах розміщене, бо *сам* Володар Святості підніс її.

Сину мій, не базікай зайвого, доки не збагнеш кожне слово, що спаде тобі на думку, бо повсюди *людські* очі та вуха. Стеж за своїми вустами, щоб вони не свідчили *потім* проти тебе.

З усією пильністю пильнуй за своїми вустами і, якщо *щось* почуєш, скріпи серце, *аби не сказати зайвого*, бо слово як пташка: коли випустить його людина, то вже не впіймає.

Бережи таємниці твоїх вуст і лише потім ділися словами своїми з братом, щоб допомогти йому, бо пастка вуст сильніша, ніж засідка в бою.

Не нехтуй словами царя, нехай вони будуть зціленням для твого серця.

М'яка мова царя пронизує, і гостріша вона від леза ножа.

Бачиш перед собою щось важке? У присутності царя не вставай, *бо* гнів його швидший від блискавки, бережи ж себе.

Нехай не стане йому відомо через твої слова, що ти хочеш піти завчасу.

Будь уважним перед царем: якщо тобі щось наказано – то не відкладне, наче вогонь, що палає; тож поспіши його виконати. Не поводься так, ніби вдягнув на себе мішок, і не складай бездіяльно свої руки; бо слова царя – то суворість його серця. Навіщо сперечатися дереву з вогнем, м'ясу з ножем, а простолюдину з царем?

Я куштував гірку *пряну* траву, і смак її міцний, але немає нічого гіркішого за бідність.

М'який язик у царя, але ребра дракона трощить, немов смерть, якої не видно.

Якщо в тебе багато дітей, то нехай твоє серце не радіє; а якщо мало – нехай не сумує.

Цар немов *ті боги* милосердні – навіть голос його високий; але ж хто може встояти перед ним, крім рівного йому?

Прекрасний цар на вигляд, як Шамаш, і слава його величі – *добро* для тих, хто крокує по землі спокійно.

Добра посудина утримує рідину всередині, а пошкоджена – випускає назовні.

Лев підійшов ближче, щоб привітати віслюка: “Мир тобі!”. Віслюк же відповів левові ...

Колонка VIII

Я підіймав пісок і носив сіль,
але немає нічого важчого, ніж бути чужинцем.

Я підіймав соломку і підбирав крихти,
однак немає нічого легшого за життя *на своїй землі*.

Меч каламутить чисту воду між добрими друзями.
Маленька людина примножує свої слова,
спрямовуючи їх від себе вгору,
розтуляє свої уста, *сподіваючись* дістатись до богів.

Якщо богам людина мила, то покладуть вони їй на язик добрі слова.

Багато зірок на небі, чийх назв не знає людина; так само людина не знає *багатьох інших* людей.

Немає лева в морі, тому й називають левом морського монстра.

Зустрів леопард козу, що змерзла, і каже їй: “Йди до мене, я зіграю тебе своєю шкірою”. Коза ж відповіла леопарду: “Нащо мені покривати шкіру? Хоч би ти не забрав її в мене!” Адже леопард не бажає добра тим, чию кров *потім* смокче.

Господар прийшов до ягнят і каже: “Я візьму кількох із вас і заспокоюся”. Ягнята ж йому відповіли: “Візьми собі те, що *можеш* ти взяти від нас, ми – *твої вівиці*”. Так і людям не дано ні підіймати, ні опускати своїх ніг без *воли* богів. Це непідвладне людині – підняти чи опустити свою ногу.

Якщо виходить добро з уст людей, це добре, а якщо зло виходить з їхніх уст, боги знищать їх.

Якщо очі богів *прихильно дивляться* на людину, то вона рубає дерева в темряві, *навіть* не бачивши їх, як і крадій, що вдерся в дім, який *охороняли*.

Колонка IX

Не *натягує* твій лук і не спрямовуй стрілу твою на праведника, щоб не прийшли йому на допомогу боги і не повернули *ту стрілу* проти тебе.

Ти ж, сину мій, збирай весь врожай і роби всю *потрібну* роботу, а тоді зможеш поїсти, насититися і дати своїм дітям.

Якщо ти *натягнув* свого лука і спрямував свою стрілу на когось більш праведного за тебе – це гріх перед богами.

Сину мій, *позичай* зерно і пшеницю *нужденним*, тоді їстимеш сам, наїсися і ще й дітям своїм зможеш дати.

Борг важкий, тому в людини злої не позичай, а якщо позичиш позику, то не давай спокою своїй душі, доки позиченого не повернеш.

Позика приємна для нужденного, а її повернення наповнює дім *позикодавця*.

Усе, що ти чуєш, перевіряй вухами своїми, бо приналежність чоловіка – у його вірності, а ненавистю є брехня його вуст.

Спочатку престол *ставлять* для брехливого, й він чинитиме гріх, але зрештою викриють його брехню і тоді плюнуть йому в обличчя.

Той, хто бреше, той *ніби* відрізає свою шию, як та дівчина з Півдня, яка ховає обличчя, чи як та людина, що промовляє прокляття, а воно від богів не виходило.

Не зневажай свою долю і не прагни *чогось* величного, що утікає від тебе.

Не примножуй багатства і не вводь *тим* в оману *свого* серця.

Той чоловік, який не хвалиться іменем батька свого і своєї матері, – нехай не світить сонце над ним, бо він – зла людина!

Від мене самого вийшло прокляття мені, як мені тепер виправдатися перед кимось? Син лона мого шпигував у мене в домі, то що я скажу чужим?

Був тоді він проти мене свідком жорстоким, і хто тоді міг виправдати мене? *Якщо* з мого дому вийшла лють, з ким тоді я зможу вести тяганину і з ким мати справи?

Потайне твоє не розкривай *навіть* перед твоїми друзями, щоб не стало легковажним ім'я твоє перед ними.

Колонка X

З тим, хто вище за тебе, не входи у *суперечку*.

З тим, хто зухваліший і сильніший за тебе, не *судися*, бо він *забере* частку твого майна і до свого додасть.

Ось так людина мала, а з *великою людиною судиться*...

Не віднімай від себе мудрості та...

Не вдавай із себе розумного довго, щоб не вичерпалася *мудрість твоя*.

Не будь солодким, щоб тебе не проковтнули,
і не будь гірким, *щоб* тебе не *виплюнули*.

Якщо хочеш ти, сину мій, *піднестися*, то *упокорся перед Богом*,
Який принижує людину високу, а *смиренну підносить*.

Як можуть проклинати уста людини, *коли боги не проклоняють?*

Найкращий той, що стримав *себе*...

Душа твоя нехай не любить...

Вони зцілять їх, окрім того, хто з ним...

Бог викривить уста криві й вирве язик *брехливий*...

Очей добрих – не затьмарити,

і вух добрих – не *заткнути*,

і добрі уста любитимуть правду і говоритимуть її.

Колонка XI

Зазвичай людина не бачить, що в серці її приятеля, а коли добра людина побачить злу, то не піде з нею *однією дорогою* і наймати на роботу її не буде. *Це про стосунки* доброї людини і злої.

Куц ожини *якось* послав до гранатового дерева сказати: «Ожина *питає* у гранатового дерева: “Яка користь від твоїх численних колбочок тому, хто торкається до твоїх плодів?”». Відповіло гранатове дерево ожині: “*У мене хоч є плоди для нього*, а в тебе – самі колбочки для того, хто торкається тебе”.

Праведна людина – допомога для усіх, хто має з нею справу.

Місто нечестивих у день вітру розориться, і в час бурі впадуть його брами, бо здобич *неправедна вони*.

Мої очі я підвів до тебе, і своє серце я віддав тобі мудро, *але ти знехтував мною* та обернув моє ім’я на огиду.

Якщо схопить нечестивий поли твого одягу, лиши їх у нього в руці. Довір це Шамашу, і він забере його майно й віддасть тобі.

Колонка XII

Бог показав мою правоту *в суперечці* з тобою, чому ж...

Нехай загинуть вороги мої, але не від мого меча...

Я залишив тебе в кедровій криївці, а ти відвернувся...

Ти покинув своїх друзів і вшанував *моїх* ворогів.

Дай настанову тому, хто не знає, що...

Мудрий мовить, але розтуляє уста *лише тоді*...

...і вона...

...впав метелик і ввечері...

У бронзовий будинок впав метелик...

Душа моя не знає дороги, бо...

Голод посолодить *навіть* гірке, і спрага...

Нехай насититься засмучений хлібом, і нехай нап’ється *душа бідного вина*...

Людина... солодкий (?)...

Колонка XIII

Хтось натягнув свій лук і приклав свою стрілу, та не *знає*, куди вона *прилетить*.

Якщо твій володар накаже тобі стерегти воду, не *пий її*. *Якщо хтось вирішив* залишити на зберігання золото у твоїй руці, не *користуйся* ним.

...і нехай не забирає

Хто скаже тобі: “Підійди до мене”, дивись, щоб він не сказав тобі потім: “Відійди від мене”.

...не... їй / її

Раба, на чийх ногах пута і який крав, ніхто не купить.

...загне його дім із ним, бо вийшов вогонь від обличчя Бога.

...до володаря... судом за те, що зробив зло своєму володарю... володар... був...

Птахи...

Лиха людина, яку викриють... коли він пошле тебе, нащо тобі змінюватися в його обличчі? ...для нього за щось... пізнати... перед тобою / дні твої випробуваний перед...

Сказав хтось дикому віслюку: “Я сяду верхи на тебе, а за це я принесу тобі їжі”. Дикий віслюк відповів йому: “Тримай свій корм із сідлом при собі, а я не хочу бачити тебе на мені зверху!”

Не клади камінчик між плоттю моєї ноги і сандалією!

Хай не думає багатій: “Славний я своїм багатством!”

Колонка XIV

Не показуй арабу море, а мешканцю Сідона – поле, адже різні в них види занять.

Хто топтав вино в давильні, той і скуштує його; і хто насадив виноградник, той і оберігатиме його.

Сказали кози: “Помер твій цар”, вона ж відповіла: “Невідомо, хто прийде після нього панувати наді мною; якщо леопард, то висмокче й кров з моєї шкіри”.

...

...з лона знає вільна людина, а не з...

Нехай не бере собі чоловік жінку, що була заміжня, адже так купують служницю, а жінка...

Висновки. Філологічний та світоглядний аналіз найдавнішої (арамейської) версії Повчань Ахікара демонструє загальні тенденції, притаманні давній літературі мудрості: поєднання динамічної розповіді з моральною дидактикою, етичний універсалізм, еkleктичний характер корпусу афоризмів, паралелізм структури висловлювань. Також переконливою видається запропонована в більш пізніх дослідженнях версія про арамейську як мову оригіналу цього твору. Ця гіпотеза підкріплюється новими аргументами, наведеними в цій статті, зокрема паралелями з Книгою Товіта та детальним аналізом непрямих “біографічних слідів”, як залишених автором у самому тексті твору, так і в інших літературних

пам'ятках Давнього Близького Сходу. Видається цілком імовірним, що автор Повчань, хоч і був чиновником при дворі асирійських царів, сам не належав до асирійців і походив з арамеомовного середовища підкорених народів. Його родинний зв'язок з єврейською діаспорою, заявлений у Книзі Товіта, видається не таким уже й безпідставним.

Утім, найважливішим висновком є взаємозв'язок давньої літератури мудрості з етичним монотеїзмом: література мудрості Давнього Близького Сходу виявляє тенденції до персоніфікації мудрості, до монотеїстичного світогляду, відповідно до якого джерелом моралі та людської здатності до етичних рефлексій є єдине Божество. У випадку політеїстичних релігій (як у Повчаннях Ахікара) цим єдиним джерелом обрано бога сонця і справедливості Шамаша, образ якого набуває майже монотеїстичних рис, що дає змогу розглядати релігійну основу світогляду автора як різновид *генотеїзму*. Іншим виявом тенденції до уніфікації Божественного Начала є вживання форм множини слів “боги” та “святі” в значенні *єдиного* Божества, тобто як збірний іменник (*pluralis abstractus*). Міфологічні сюжети майже ніде не з'являються в літературі мудрості, оскільки оповіді про діяння богів часто виходять за межі тієї моралі, яку ця література пропонує. Повчання Ахікара в цьому плані є типовим зразком етичного монотеїзму за межами біблійної літератури.

REFERENCES

Baker H. (ed.) (2001), *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Volume 2, Part II: L–N*, Penn State University Press, Philadelphia (PA).

Benor E. (2017), *Ethical monotheism: a philosophy of Judaism*, Routledge, London.

Birol S. “Sayings. In the Syriac Version of the Story of Ahiqar”, in *Ahiqar. The Story of Ahiqar in its Syriac and Arabic Tradition*, available at: <https://ahiqar.uni-goettingen.de/website/sayings.html> (accessed 11 July 2024).

Birol S. “Translation of the Syriac Version”, in *Ahiqar. The Story of Ahiqar in Its Syriac and Arabic Tradition*, available at: <https://ahiqar.uni-goettingen.de/website/syriactranslation.html> (accessed 05 June 2024).

Bledsoe S. A. (2015), *Wisdom in Distress: A Literary and Socio-Historical Approach to the Aramaic Book of Ahiqar*, A Dissertation submitted to the Department of Religion, Florida University.

Contini R. and Grottanelli C. (2005), “Introduzione”, in R. Contini, and C. Grottanelli (eds), *Il saggio Ahiqar: Fortuna e trasformazioni di uno scritto sapienziale: Il testo più antico e le sue versioni*, Studi Biblici, T. 148, Paideia, Brescia.

Conybeare F. C., Rendel H. J. and Smith L. A. (1898), *The Story of Ahiqar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic Versions*, C. J. Clay and Sons, London.

Conybeare F. C., Rendel H. J. and Smith L. A. (1913), *The Story of Ahiqar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic Versions*, 2nd Ed., Cambridge University Press, Cambridge.

Cowley A. (1923), *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.*, Clarendon Press, Oxford.

Dijk J. van (1953), *La sagesse suméro-acadienne: Recherches sur les genres littéraires des textes sapientiaux, avec choix de textes*, Commentationes Orientales, Vol. 1, Brill, Leiden.

Elrefaei A. “Translation of the Arabic Version”, in *Ahiqar. The Story of Ahiqar in Its Syriac and Arabic Tradition*, available at: <https://ahiqar.uni-goettingen.de/website/arabictranslation.html> (accessed 05 June 2024).

Fales F. M. (1994), “Riflessioni sull’Ahiqar di Elefantina”, *Orientalis Antiqui Miscellanea*, T. I, pp. 39–60.

Greenfield J. C. (1985), “Notes on the Curse Formulae of the Tell Fekherye Inscription”, *Revue Biblique*, Vol. 92, pp. 47–59.

Grelot P. (1961), “Les Proverbes araméens d’Ahiqar”, *Revue Biblique*, Vol. 69, pp. 178–94.

Grelot P. (2001), “Les Proverbes d’Ahiqar”, *Revue Biblique*, Vol. 108, pp. 511–28.

Gruenberg S. (1917), *Die weisen Sprüche des Achikar nach der syrischen Hs Cod. Sachau Nr. 336 der Kgl. Bibliothek in Berlin herausgegeben und bearbeitet*, Diss. phil., Giessen.

Huehnergard A. T. and Steinkeller J. P. (eds) (1990), “Two Proverbs of Ahiqar”, in *Lingering over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of W. L. Moran*, Scholars Press, Atlanta (GA), pp. 305–36.

Kottsieper I. (1990), *Die Sprache der Ahiqarsprüche*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Bd. 194, de Gruyter, Berlin and New York.

Kutscher E. Y. (1970), “Aramaic”, in Seboek T. A. (ed.), *Linguistics in South West Asia and North Africa*, Current Trends in Linguistic, T. 6, Mouton, Paris.

Kwasman Th. and Parpola S. (1991), *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-pileser III through Esarhadon*, State Archives of Assyria, Vol. 6, Helsinki University Press, Helsinki.

Lindenberger J. (1982), “The Gods of Ahiqar”, *Ugarit-Forschungen*, Bd. 14, pp. 105–17.

Lindenberger J. M. (1974), *The Aramaic proverbs of Ahiqar*, The Johns Hopkins University, Baltimore and London.

Parpola S. (2005), “Il retroterra assiro di Ahiqar”, in R. Contini and C. Ggottanelli (eds), *Il saggio Ahiqar: Fortuna e trasformazioni di uno scritto sapienziale: Il testo più antico e le sue versioni*, Studi Biblici, T. 148, Paideia, Brescia, pp. 91–113.

Parpola S. (2000), “Monotheism in Ancient Assyria”, in B. N. Porter (ed.), *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*, Transactions of The Casco Bay Assyriological Institute, Vol. 1, Casco Bay Assyriological Institute, San Francisco (CA).

Porten B. and Yardeni A. (1993), “C1.1 Ahiqar”, in *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*, Vol. 3, Eisenbraun, Winona Lake (IN), pp. 23–57.

“Textual witnesses in Arabic and Karshuni, Brit.Mus. cod. Add. 7209, Sheet 186b”, available at: <https://ahiqar.uni-goettingen.de/arabic-karshuni/#/?source=external&redirectUrl=https://ahikar.sub.uni-goettingen.de/website/&itemurl=https://ahiqar.uni-goettingen.de/api/textapi/ahikar/arabic-karshuni/3r176-186b/latest/item.json> (accessed 12 July 2024).

Weigl M. (2010), *Die aramäischen Achikar-Sprüche aus Elephantine und die alttestamentliche Weisheitsliteratur*, de Gruyter, Berlin.

Д. В. Цолін, К. С. Єрофеева
**АРАМЕЙСЬКА ВЕРСІЯ ПОВЧАНЬ АХІКАРА
І ПРОБЛЕМА ЕТИЧНОГО МОНОТЕЇЗМУ**

Стаття репрезентує переклад українською одного з найвидатніших творів давньої літератури Близького Сходу – Повчань

Ахікара. Переклад зроблено з найдавнішої відомої нині арамейської версії твору, датованої VI ст. до н. е. і представленої рукописом V ст. до н. е. (TAD C1.1) з архіву єврейської громади на острові Елефантина (Єгипет). Згідно з останніми дослідженнями, арамейський текст Повчань є найбільш раннім зразком цього твору, а можливо, й оригіналом. Вступ до перекладу репрезентує огляд основних досліджень Повчань Ахікара, зокрема питання літературних форм прозової та поетичної частин твору, дискусій щодо мови оригіналу та його релігієзнавчої оцінки. Останнє питання розглянуто в статті особливо детально і включає такі аспекти: зв'язок мудрості з Божественним Началом у давній літературі премудрості; трансцендентний характер мудрості та монотеїзм як світоглядна основа; міфопоетика і мудрість; порівняння з біблійною літературою премудрості. Зважаючи на пошкодження і неповноту давнього арамейського тексту, змістовий аналіз зроблено також у зіставленні з більш пізньою сирійською версією, що вважається найближчою до першоджерела (після арамейського тексту). Переклад Повчань Ахікара українською мовою зроблено вперше.

Ключові слова: Ахікар, імперська арамейська мова, Елефантинські папіруси, література премудрості, етичний монотеїзм, біблійні студії

Стаття надійшла до редакції 06.09.2024